

сочларин ёйиб аёл ва чакалокни химоялайди. Сочлар сакрал дискурда ҳам ифодаланadi.

Тадқиқотчиларнинг фикрича, «миллий - маданий белгилар баҳоловчи ахборот орқали воқеланади. Маданий белгилар нафақат мазмуний планда, балки лисоний нуктай назардан ҳам образли кўриниш олиши мумкин. Паремияларнинг бу хусусияти воқеликни кенг миқёсда тасвирлашга йўл қўймасдан, иложи борида қисқа ва образли ифодалашда гавдаланади.

Мифологик концептосфера бирликлари олам паремиялогик манзараси ботинан ва зохиран гавдалантирувчи паремиялар одамнинг умумий «паремиялогик портрети» ин ҳосил қилади ва мифологик онг реликтларин когнитив-дискурсив ёндашув ёрдамида идрок қилишга мумкин яратади. Шу билан бирга, қадимги одам ҳайвонлар дунёсини инсонга ўхшатиб, тимсол қилган. Ҳайвонлар ҳақидаги энг оддий мифлар ҳайвонларнинг индивидуал белгиларини саклаб қолган ва одамларга тушунтиради. Атроф-муҳитни инсон томонидан талкин қилиш унда содир бўлаётган ҳодиса ва ҳолатларни тушунтириш орқали содир бўлганлиги сабабли, бу мифларнинг

асосий хусусияти этиологизмдир. Кейинги даврдаги ҳайвонлар ва қушлар ҳақидаги мифлар тотемик характерга эга.

Хулоса қилиб, таҳлил асосан икки ёндашув воситасида амалга оширилади: 1) маданий қадриятлар мифологик концептосфералар доирасида таҳлил қилиш, 2) олам паремиялогик манзарасида мифологик концептосфера бирликларини воқелантирувчи бирликларни когнитив-дискурсив ёндашув асосида таҳлил қилиш. Паремиялар ифодалайдиган маънолар таҳлилида уларнинг ўзи мансуб этномаданиятга, ўзига хос хусусиятларига алоҳида эътибор берилди. Бундан мифологик концептосфера бирликларининг воқелантирувчилари мақол таркибида ифодаланганда унинг деривацион базасига мос келмаслик ҳолати аниқланди. Ҳар бир паремиядаги мифологик концептосфера бирликларининг компонентлари унинг таянч сўзларига боғлиқ. Аммо тил соҳиблари онгида концептосфера марказий қисмининг муайян лексик ва фразеологик бирликлар билан боғлиқ бўлиши у ёки бу сўзнинг паремия таркибида мавжуд бўлишига ҳар доим ҳам олиб келавермайди ва имплицит маънода қўлланилади.

#### Литература

1. Байбўрина А.К. Мифологема. //Народные знания. Фольклор. Народное искусство. -М.: 1991. -С.78.
2. Мелетинский Е.М. Избр.статьи. Воспоминания. -М.: РГГУ, 1998. 576-б.
3. Попова Н.С. Мифопоэтический концепт как вид когнитивной метафоры: автореф.дис...канд.фил.навк. –Воронеж: 2001.
4. Топорков А.Л. Мифологема//Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии. –Минск: 1993.
5. Шафранская Э.Ф. Устное народное творчество: учеб.пособие. -М.: Академия, 2008.
6. Юнг К.Г. Архетип и символ. -М.: «Канон», 1991. –С. 330.
7. <https://www.textologia.ru/slovari/literaturovedcheskie-terminy/mifologema/?q=458&n=348>.

**РЕЗЮМЕ.** Мазкур мақола лингвистик факт ва жараёнларни чуқурроқ ўрганиш имконини берувчи лингвомаданий таҳлил методи ва когнитив-дискурсив ёндашув наздида олиб борилган тадқиқотни ёритади. Мақоланинг мақсади рақам номларининг таркибий-семантик тавсифини ва мифологик дискурдаги концептосфера бирликларини воқелантирувчиларини ўрганиш. Тадқиқот рақамларнинг ҳозирги кундаги мавжуд хусусиятларини қўшимча элементлар билан тўлдириш имкониятини пайдо қилади.

**РЕЗЮМЕ.** В данной статье рассматриваются исследования, проведенные в рамках метода лингвокультурологического анализа и когнитивно-дискурсивного подхода, позволяющего глубже изучить языковые факты и процессы. Цель статьи заключается в изучении структурно-семантического описания числовых названий и создателей понятийных единиц в мифологическом дискурсе. Исследование открывает возможность дополнения существующих признаков чисел дополнительными элементами.

**SUMMARY.** This article discusses the studies carried out within the framework of the method of cultural linguistic analysis and the cognitive-discursive approach, which allows a deeper study of linguistic facts and processes. The purpose of the article is to study the structural-semantic description of numerical names and representations of conceptual units in mythological discourse. The study opens up the possibility of supplementing the existing signs of numbers with additional elements.

#### OLAM TIL ORQALI SHAKLLANADI

**F.Q.Qodirova – katta o'qituvchi**

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti*

**Tayanch soʻzlar:** aloqa vositalari, til, tilshunoslik, belgi, gap.

**Ключевые слова:** средства общения, язык, языкознание, знак, речь.

**Key words:** means of communication, language, linguistics, sign, sentence.

Til muloqot va ifoda vositasi bo'lib, ko'pincha o'z ya-qinlari va umuman jamiyat bilan aloqada "tabiiy ravishda" olinadi. Bu bizga dunyoni shubha ostiga qo'yish-ga, e'tiqodlarimiz bilan muloqot qilish va rivojlantirishga, e'tiqodimizni tasdiqlashga va da'volarimizni tasdiqlash yoki rad etishga yordam beradi. Natijada, bu bizning shakllanishimizga va identifi-katsiyamizga to'liq hissa qo'shadi. Aslida, biz asosan tilni ongsiz ravishda mashq qilamiz, chunki bu muntazam faoliyat tabiiydir.

Til - real bilan jonli aloqada "men"ning ifodasi yoki namoyon bo'lishidir. Til - murakkab aloqa tizimlarini ish-lab chiqish, egallash, saqlash va foydalanishni o'z ichiga olgan tizim bo'lib, bu jarayonlarni ta'minlaydigan inson qobiliyatlarini bildiradi. Inson tili mahsuldorlik va ko'chish xususiyatlariga ega va butunlay ijtimoiy konvetsiyalar va o'rganishga bog'liq [1:25]. Tilni aloqa tizimi sifatida ilmiy tadqiq qilish tilshunoslik sohasiga kiradi. Tilshunoslikning eng yirik namoyandalari orasida Ferdinand de Sossyur va Noam Xomskiy bor. Til va uning tafakkur bilan aloqasi sotsiologiya, falsafa, psixologiya va nevrologiya, filologiya kabi boshqa fanlar ham qiziqtiradi.

Inson miyasidagi tilning fiziologik asoslari neyroling-vistika tomonidan o'rganilmoqda. Nutqning artikulyatsiyasi

fonetika tomonidan o'rganiladi. Tilshunoslik til va tillarni to'g'ri tavsiflash imkonini beradi. Barcha tillar ma'lum belgilarni ma'nolar bilan bog'laydigan semioz jarayoniga tayanadi. Shunday qilib, og'zaki, ishorali va teginish tillari fonologik tizimni o'z ichiga oladi, bu belgilar so'zlar, morfemalar va sintaktik tizim kabi ketma-ketlikni shakllantirish uchun qanday ishlatilishini belgilaydi, bu esa so'zlar va morfemalarning jummalarni yaratish uchun qanday birlashishini aniqlaydi. va ifodalari [2:298].

Tilni o'zlashtirish odamlarda erta bolalik davrida ijtimoiy muloqot orqali boshlanadi. Til millat, xalq, qabila boyligidir. Unda xalqning butun ma'naviy tajribasi, madaniy qadriyatlari, tarixiy taraqqiyot yo'li, turmush sha-roiti, atrof-muhit, mamlakat tabiati o'z ifodasini topadi. Tildan foydalanish insoniyat madaniyatida chuqur ildiz otgan bo'lib, u o'zining kommunikativ funktsiyasidan tashqari, guruh bilan identifikatsiya qilish, ijtimoiy tabaqal-anish, ijtimoiy kontekstga bog'lanish va ko'ngil ochish kabi turli funktsiyalarni bajaradi [3:139]. Lingvistik tadqiqot ob'ekti sifatida "til" atamasi ikkita ma'noga ega: mavhum tushuncha va til tizimi, masalan, rus tili. Tilshunoslikning zamonaviy intizomini belgilab bergan shveysariyalik til-shunos Ferdinand de Sossyur uchta atama o'rtasidagi farqni

aniq ifodalagan: til -kontseptsiyani belgilash uchun; til tizimining o'ziga xos namunasi; va nutq. Til umumiy tushuncha sifatida qargalanda, qo'llaniladigan ta'riflar hodisaning turli tomonlarini ta'kidlaydi. Bu ta'riflar tilga oid turlicha yondashuv va tushunchalarni aks ettiradi va ular turli va ba'zan bir-biriga mos kelmaydigan lingvistik nazariyalarni hosil qiladi.

Tilning tabiati va kelib chiqishi haqidagi bahslar antik davrlarga borib taqaladi. Gorgias va Platon kabi yunon faylasuflari so'zlar, tushunchalar va voqelik o'rtasidagi munosabatni muhokama qilganlar. Gorgiasning fikricha, til ham ob'ektiv tajribani, na inson tajribasini ifodalay olmaydi; shuning uchun aloqa va haqiqat imkonsizdir. Platon esa tildan mustaqil ravishda mavjud bo'lgan va undan oldin bo'lgan g'oya va tushunchalarni ifodalaganligi sababli muloqot mumkin, deb ta'kidlaydi [4:27].

Ma'rifat davri va uning insonning kelib chiqishi haqidagi bahs-munozaralari davrida tilning kelib chiqishi haqidagi nazariyalar odatiy holga aylandi. Russo va Gerder kabi mutafakkirlar til his-tuyg'ularning instinktiv ifodalanishidan kelib chiqadi va u aqliy fikrni ifodalash mantiqidan ko'ra dastlab musiqa va she'riyatga yaqinroq bo'lgan degan g'oyani ilgari surgan. 20-asr boshida mutafakkirlar dunyo haqidagi tasavvurimizni shakllantirishda tilning rolini shubha ostiga qo'yishdi. Ular til shunchaki dunyoning ob'ektiv tuzilishini aks ettiradimi yoki u bizning ob'ektiv dunyoni idrok etishimizga ta'sir qiluvchi tushunchalarni yaratadimi, degan savol tug'iladi. Bu mulohazalar falsafiy muammolar maxsus til muammolari emasmi degan savol tug'dirdi. Til tushunchalarni yaratish va tarqatishda muhim rol o'ynaydi, falsafani o'rganish mohiyatan tilni o'rganishdir. Ma'no va murojaat, bilish va ong bilan bog'liq holda til haqidagi bu bahs davom etmoqda. Tilning ta'riflaridan biri uni odamlarga tillarni o'rganish, so'zlarni ishlab chiqarish va tushunish imkonini beradigan aqliy qobiliyat sifatida tavsiflaydi.

Savol tug'iladi: til aqliy qobiliyatmi, organmi yoki instinktm? Bu ta'rif barcha odamlarda til mavjudligini ta'kidlaydi va inson miyasining noyob rivojlanishi natijasida odamlarda bu qobiliyatning biologik asoslarini ta'kidlaydi. Insonning tilga tug'ma kirish imkoniyatini taxmin qiluvchi faylasuflar va tadqiqotchilar til mavjud muhitda o'sgan, normal kognitiv rivojlanishiga ega bo'lgan har qanday bola rasmiy ko'rsatmasiz tilni o'zlashtirishiga tayyandir. Tillar odamlar umumiy tilsiz birga yashaydigan yoki o'sadigan muhitda ham o'z-o'zidan rivojlanishi mumkin.

Ushbu turdagi ta'riflar ko'pincha kognitiv fan va neyrolingvistika sohasida qo'llaniladi. Tilning yana bir ta'rifini uni ma'noni bildiruvchi grammatik qoidalarining kombinatsiyasi bilan boshqariladigan rasmiy belgilar tizimi nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi. Ushbu ta'rif inson tillarini ma'lum

belgilarni ma'nolar bilan bog'laydigan qoidalaridan iborat yopiq tizimli tizimlar sifatida tasvirlash mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu strukturalistik yondashuv birinchi marta Ferdinand de Sossyur tomonidan kiritilgan bo'lib, uning strukturalizmi tillarga nisbatan ko'plab zamonaviy yondashuvlarning asosi bo'lib qolmoqda. Sossyurning til haqidagi g'oyalarini qo'llab-quvvatlovchilarning bir qismi tilning asosiy elementlarini aniqlashdan boshlab, uning tuzilishini o'rganuvchi rasmiy yondashuvni yoqlaydi. Keyinchalik, ushbu tadqiqotda elementlarning so'z va jumalarga birlashtirilishi qoidalarini tasvirlashga harakat qilinadi. Bu nazariyaning asosiy tarafdori generativ va transformatsion grammatika nazariyasi muallifi Noam Xomskiy bo'lib, u tilni transformatsion grammatikalar yordamida tuzilgan gaplar qurilishi deb ta'riflagan. Xomskiy bu qoidalarni inson ongining tug'ma xususiyati va til nima ekanligining boshlanishi deb biladi [5:21].

Tilning quyidagi ta'rifini tilga odamlarga so'zlarni og'zaki yoki ramziy ravishda almashish imkonini beradigan aloqa tizimi sifatida qaratiladi. Ushbu ta'rif tilning ijtimoiy funktsiyalarini va odamlarning o'zlarini ifodalash va o'z muhitidagi ob'ektlarni boshqarish uchun foydalanishini ta'kidlaydi. Inson tili o'ziga xos xususiyatlarga ega. Inson tili ochiq va samaralidir, chunki u odamlarga cheklangan elementlar to'plamidan keng ko'lamli gaplar yaratish va yangi so'z va iboralar yaratish imkonini beradi. Bu hodisa inson tilining ikki tomonlama kodga asoslanganligi tufayli mumkin bo'ldi, unda tovushlar, harflar yoki imo-ishoralar kabi elementlar so'zlar va jumalalar kabi yangi ma'no birliklarini hosil qilish uchun birlashtirilishi mumkin. Til ko'plab fanlar bo'yicha ilmiy yoki akademik tadqiqot mavzusi bo'lib, bir nechta nazariy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi, ularning har biri tilshunoslikka zamonaviy yondashuvlarni yaratishga imkon beradi [6:243].

Shunday qilib, tillar belgini ma'no yoki uning mazmuni bilan bog'lash orqali ma'noni ifodalaydi. Belgilarning shakllari, masalan, tovush, tasvir yoki imo-ishora bilan idrok etilishi kerak, shuning uchun ular ijtimoiy konventsia orqali aniq ma'no bilan bog'lanishi kerak. Ko'pgina til belgilari uchun asosiy ma'no munosabatlari ijtimoiy konventsiyaga asoslanganligi sababli, til belgilarini belgining alohida shakli va uning ma'nosi o'rtasidagi tabiiy munosabat emas, balki ijtimoiy va tarixiy jihatdan o'rnatilganligi ma'nosida o'zboshimchalik deb hisoblash mumkin.

Til xabarlarini ishlab chiqaradi. Til bizga narsalarga nom berish imkonini beradi. Olam til orqali shakllanadi. Narsalarni belgilash faqat xavfsizlik uchun emas, balki aloqani uzaytirish va vaqt, vaqt va joyga ko'ra vositalarni cheksiz ko'paytirish uchun amalga oshiriladi. Til muloqot vositasidan ko'proq narsadir.

### Adabiyotlar

1. Asif Agha, Til va ijtimoiy munosabatlar, Kembrij universiteti nashriyoti, <https://hmonr.ru/wiki/Sociolect/2007>.
2. Gen Aitchison, Til o'zgarishi: taraqqiyot yoki pasayish?, Kembrij, Nyu-York, Melburn, Kembrij universiteti nashriyoti, 2013 yil, 4-nashr. (1-nashr. 1981), 298-b.
3. Allerton D. J. "Til shakli va naqsh sifatida: Grammatika va uning toifalari", N.E.Kollinjda, Til entsiklopediyasi, London, Nyu-York: Routledge, 1989.
4. Ferdinand de Saussure (Roy Xarris tomonidan tarjima qilingan), Kurs umumiy tilshunoslik, La Salle, IL, Open Court, 1983 (1-nashr. 1913) (ISBN 0-8126-9023-0).
5. Noam Chomskiy. Til arxitekturas. -Oksford, Oksford universiteti nashriyoti, 2000.
6. Qodirova F. K. Tilshunoslik va adabiyotshunoslik muammolariga zamonaviy qarash. -Nyu-York: AQSh <https://conferencea.org> 28-may, 2022.

**REZYUME.** Til muloqot va ifoda vositasi bo'lib, ko'pincha o'z yaqinlari va umuman jamiyat bilan aloqada "tabiiy ravishda" olinadi. Bu bizga dunyoni shubha ostiga qo'yishga, e'tiqodlarimiz bilan muloqot qilish va rivojlantirishga, e'tiqodimizni tasdiqlashga va da'volarimizni tasdiqlash yoki rad etishga yordam beradi.

**РЕЗЮМЕ.** Язык является средством общения и выражения и часто усваивается «естественным образом» в отношениях с близкими людьми и обществом в целом. Это помогает нам подвергать сомнению мир, сообщать и развивать наши убеждения, подтверждать наши убеждения и опровергать наши заявления.

**SUMMARY.** Language is a means of communication and expression and is often acquired "naturally" in relationships with loved ones and society at large. It helps us question the world, communicate and develop our beliefs, validate our beliefs, and confirm or refute our claims.